

گزارش کشف شواهد احتمالی پارینه‌سنگی قدیم بر روی تراس‌های رودخانه

سیمینه‌رود

رحمت نادری*

چکیده:

منطقه اطراف دریاچه ارومیه از مناطق بسیار مهم در مطالعات باستان‌شناسی ایران به شمار می‌رود. وجود محوطه‌های باستان‌شناختی از دوره‌های پارینه‌سنگی تا دوره متاخر نشان‌دهنده توجه انسان به این منطقه بوده که شرایط زیست‌محیطی مناسب را می‌توان دلیل این گرایش به استقرار در این منطقه دانست. در چند سال گذشته و طی بررسی‌های مختلف و پراکنده چند محوطه پارینه‌سنگی قدیم در این محدوده جغرافیایی کشف شد. این محوطه‌ها که عمداً در جنوب دریاچه و بر روی تراس‌های رودخانه‌های این منطقه هستند و نشان از وجود استقرارهای از دوره پارینه‌سنگی قدیم و صنعت ابزارسازی آشولی دارند. محوطه شهریکند نیز با توجه به فن‌آوری به کار رفته برای ساخت مصنوعات و همچنین گونه‌شناسی قطعات می‌تواند مربوط به دوره پارینه‌سنگی قدیم باشد.

کلیدواژگان: شهریکند، پارینه‌سنگی قدیم، آشولی، دریاچه ارومیه، تراس‌های رودخانه‌ای.

---

* کارشناس بخش پژوهش‌های پارینه‌سنگی موزه ملی ایران.

مقدمه

پارینه‌سنگی قدیم ایران در چند سال گذشته و با توجه به کشفیات جدید در مناطق مختلف ایران (گیلان، کرمانشاه و آذربایجان غربی) تا حدودی نسبت به دو دهه قبل وضعیت بهتر و روشن‌تری دارد. یکی از مناطقی که در این چند ساله مورد مطالعه قرار گرفته، جنوب دریاچه ارومیه است. شواهد به دست آمده از چند محوطه کشف شده در جنوب دریاچه ارومیه نشان از وجود استقرارهای دوره پارینه‌سنگی قدیم در این منطقه است. استقرارهای کشف شده بر روی تراس‌های رودخانه‌ای بود و همین مسئله باعث شده بحث‌هایی که در مورد الگوهای استقراری این منطقه بوده تا حدودی تغییر نماید (برای اطلاعات بیشتر در مورد الگوهای استقراری منطقه جنوب دریاچه ارومیه در دوره پارینه‌سنگی رجوع کنید به سامان حیدری، ۱۳۸۱ و Solecki, 1999).

تاریخچه مطالعات

پیشگام مطالعات پارینه‌سنگی قدیم در این منطقه هند صادق- کورس در شرق دریاچه ارومیه بوده که منجر به شناسایی تک یافته‌های بر روی تراس‌های رودخانه‌ای کوهستان سه‌نند گردید (Sadek- Kooros, 1976). همچنین بررسی‌های سینگر و وایمر (Singer & Wymer, 1978) نیز در شرق دریاچه ارومیه و نزدیک تبریز تنها منجر به شناسایی یک تیر دستی و تعدادی تراشه شد. در بررسی‌های فریدون بیگلری و رضا غفاری نیز در سال ۱۳۷۹ یک

مجموعه مصنوعات سنگی مربوط به اواخر پارینه‌سنگی قدیم و اوایل پارینه‌سنگی میانی کشف شد (بیگلری و غفاری، ۱۳۸۳).

علاوه بر این موارد در بررسی‌ها و کاوش‌های دیگری که به منظور شناسایی محوطه‌های دوره پارینه‌سنگی در این منطقه انجام شده است باعث کشف آثاری از دوره پارینه‌سنگی میانی و دوره‌های پیش از تاریخی گردیده است (Coon 1951, Solecki 1999)، (حیدری و قصیدیان ۱۳۸۳، نادری و علیزاده، ۱۳۸۳).

در سال ۱۳۸۳ و طی بازدید اسماعیل علیپور بر روی تراس‌های رودخانه مهاباد در جنوب دریاچه ارومیه چندین محوطه با صنایع سنگی پارینه‌سنگی قدیم شناسایی شد که از میان آنها مجموعه شیوه تو قابل انتساب به سنت آشولی است. در بررسی‌های مجدد گروه پژوهش‌های پارینه‌سنگی و هیئت مشترک ایران- فرانسه در سال ۱۳۸۳ مجموعه نسبتاً غنی از ابزارهای این محوطه جمع‌آوری شد و مورد مطالعه قرار گرفت. با توجه به مطالعات اولیه فرهنگ ابزارسازی این محوطه مربوط به دوره پارینه‌سنگی قدیم و صنعت آشولی است (Jaubert et al 2006).

محوطه شهریکند

با توجه به مطالب ارائه شده فوق و نظر به اینکه اکثر محوطه‌های پارینه سنگی حوزه دریاچه اورمیه بر روی تراس‌های رودخانه‌ای کشف شده‌اند؛ لزوم بررسی تراس‌های رودخانه‌هایی که به دریاچه می‌ریزد برای کشف آثار و مدارک پارینه سنگی ضروری می‌نماید. با این دید و با توجه به مطالعه زمین ریخت‌شناسی منطقه، تراس‌های رودخانه‌ی سیمینه رود در بخش شهریکند شهرستان بوکان و در مرز بین دو استان کردستان و آذربایجان انتخاب گردید.

رودخانه سیمینه رود با طول ۱۳۷ کیلومتر از ارتفاعات چهل چشمه استان کردستان سرچشمه می‌گیرد. و در نهایت به دریاچه ارومیه می‌ریزد. این رود یکی از رودهای اصلی حوزه آبریز دریاچه ارومیه است.

روستای شهریکند در ۲۰ کیلومتری جنوب غربی شهرستان بوکان قرار دارد. ارتفاع متوسط این منطقه از سطح دریا ۱۳۰۰ متر است (تصویر شماره ۱). محدوده مورد بررسی دارای سنگ‌های آندزیت سبز تا خاکستری و دوره زمین‌شناسی این محدوده دوره کرتاسه است.

در بررسی‌های اولیه در بستر خشک شده قله سنگ‌های از جنس بازالت و کوارتزیت و آهک مشاهده شد که با توجه به اینکه این قطعات گرد شده و دارای سطحی صیقلی بودند از ارتفاعات بالاتر و بر اثر فشار آب به پایین غلطیده‌اند.

در محدوده مورد بررسی سه دره کوچک دیده می‌شود (تصویر شماره ۲). این دره‌ها شامل دو دره جوان و یک دره نسبتاً پیر است. با توجه به اینکه پراکنده‌گی اصلی قطعات در دامنه و اطراف

دره شماره سه قرار دارد و این دره بر اساس فرم و شکل ظاهری خود دارای قدمتی بیشتر از دره‌های کناری خود است (U شکل) محل اصلی استقرار این قطعات در این محدوده جالب توجه می‌نمایاند و احتمالاً محل اصلی استقرار این محوطه همین دهانه دره باشد. در اطراف همین دره یک غار دیده می‌شود. در بررسی این غار هیچ گونه داده فرهنگی که نشان دهنده وجود استقرار در این مکان باشد به دست نیامده و کف این غار دارای بستری سنگی بوده و بر دهانه آن آثاری از فصولات دامی دیده می‌شود (تصویر شماره ۳).

تراس‌های رودخانه سیمینه رود (در محدوده روستای شهریکند و قره‌گویز) برای اولین بار در سال ۱۳۸۳ توسط رحمت نادری و یوسف حسن-زاده^۱ مورد بازدید قرار گرفت. در بررسی بعدی که توسط نگارنده به انجام رسید، تعدادی مصنوعات سنگی جمع‌آوری شد. منطقه مورد بررسی به طول تقریبی ۳ کیلومتر در امتداد رودخانه و در جهت شرق به غرب و به صورت پیمایشی انجام گرفت. در این بررسی علاوه بر سطح تراس‌ها تعداد زیادی از کپه‌های سنگی که زارعان از زمین‌های کشاورزی واقع در اطراف تراس‌ها جمع‌آوری کرده بودند بازدید شد یکی از این قطعات از همین کپه‌های سنگی به دست آمد و این امر نشان می‌دهد که قطعات به دست آمده در جا^۲ نبوده‌اند.

مصنوعات سنگی به دست آمده از این بررسی شامل ۴ قطعه بوده که تمامی این قطعات از جنس سنگ کوارتز هستند. این نوع سنگ از نظر جنس شباهت بسیاری با سنگ مورد استفاده در محوطه شیوه تو دارد.

سنگ را ترسیم نمود. ولی حداقل شواهد موجود در این محوطه بر این مطلب تاکید دارند. علاوه بر این مورد وجود صنعت مشابه سنگ مادر ساتور ابزار در هر دو محوطه مانند هم بوده و می توان سنت ابزارسازی دوره آشولی در شیوه تو را به شهریکند نیز تعمیم داد (Jaubert et al 2006).

با توجه به الگوی استقراری اطراف دریاچه ارومیه (استقرار بر روی تراس های رودخانه ای) می توان با مطالعه بیشتر امید داشت که شواهد دیگری از استقرار در دوره پارینه سنگی قدیم را بر روی تراس های رودخانه ای این منطقه به دست آورد. در این میان دو رودخانه سیمینه رود و زرینه رود با توجه به اینکه از رودخانه های دایمی و پر آب منطقه هستند می توانند مورد مناسبی برای بررسی های آینده باشند.

سپاسگزاری

از فریدون بیگلری برای راهنمایی و نظرات بسیار سودمندشان به ویژه در مورد صنایع سنگی بسیار سپاسگزارم. از سامان حیدری نیز برای راهنمای در مورد زمین ریخت شناسی منطقه کمال سپاسگزاری را دارم. از همراهان بررسی اولیه، یوسف حسن زاده، مصطفی علیزاده، نادر فرجی و پروین قادرنژاد نیز کمال تشکر را دارم. از بهنام زندگی و فرشید رحیمی نیز برای کمکهایشان ممنونم.

یادداشتها

۱. در این بررسی مصطفی علیزاده، نادر فرجی و پروین قادر نژاد نیز همراه گروه بودند.

2. in situ

3. Core- Chopper

4. Pointed Chopper

دو قطعه از قطعات کشف شده سنگ مادر- ساتور^۳ است. یکی از این قطعات (طرح شماره ۱) به نظر می رسد در ابتدا سنگ مادر بوده و از چند جهت برداشته هایی از آن صورت گرفته است سپس به عنوان یک ساتور تیزه دار^۴ مورد استفاده قرار گرفته است. قطعه دیگر نیز یک سنگ مادر- ساتور است که تعداد دو برداشته از آن صورت گرفته و می توانسته به عنوان یک ساتور مورد استفاده قرار گیرد (طرح شماره ۲).

قطعه دیگر یک کوبنده است که اثر کوبش بر هر دو انتهای آن دیده می شود. در دو سر آن نیز تراشه هایی که حاصل کوبیدن انتهای آن است از سنگ جدا شده است.

نتیجه گیری

مصنوعات سنگی به دست آمده در این بررسی محدود بوده و نمی توان با قطعیت در مورد صنعت یا ویژگی های خاص و تاریخ گذاری آن اظهار نظر نمود. اما با توجه به مطالعه فن- گونه شناختی مجموعه و مقایسه آن با نزدیک ترین محوطه پارینه سنگی قدیم منطقه (محوطه شیوه تو) می توان فرهنگ ابزارسازی این محوطه را دوره پارینه سنگی قدیم دانست. در مقایسه این ابزارها با محوطه شیوه تو می توان سنگ مورد استفاده در محوطه شیوه تو و شهری کند از لحاظ جنس هر دو دارای شباهت های زیادی بوده و به نظر می رسد که ساکنان هر دو محوطه از یک نوع سنگ خاص برای ساخت قطعات خود استفاده می کرده اند. هر چند با توجه به قطعات اندک در بررسی شهریکند نمی توان به خوبی نمودار الگوی استفاده از منابع

کتابنامه

Paleolithic of Iran: Preliminary Report of 2004' Iranian-French Joint Mission, *Archaeological Reports 4*, Iranian Center for Archaeological Research, Tehran. (In English, with a Farsi abstract)

- Jaubert, J., F. Biglari, V. Mourre, L. Bruxelles, J.-G. Bordes, S. Shidrang, R. Naderi, M. Mashkour, J.-B. Mallye, B. Maureille, Y. Quinif and W. Rendu (n. d.), 2006, The Middle Palaeolithic Occupation of Mar-Tarik, a New Zagros Mousterian Site in Bisotun Massif (Kermanshah, Iran). *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*

- Otte, M., F. Biglari, S. Alipour, R. Naderi, J. Hosseini, 2004. *Earliest Human Occupations in Central Asia : an Iranian Look in Archaeology and Paleothnography of Eurasia*, Essays in Honor of Vadim Ranov, Novosibirsk, p.279-282.

- Sadek-Kooros, H., 1976, Early Hominid Traces in East Azarbaijan, *Proceeding of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*, Edited by F.Bagherzadeh, Pp.1-10 Tehran: Iranian Center for Archaeological Resarch,

Singer, R. and J. J. Wymer, 1978, An Hand- Ax from Northwest Iran: The Question of Human Movement Between Africa and Asia in the Lower Paleolithic Period, *Views of the Past*, Edited by L.G Freeman, Pp. 13-27, The Hague

- Smith, Ph .E. L. 1986 the *Paleolithic archaeology in Iran*, Philadelphia: The University museum, University of Pennsylvania.

- Solecki, R.S.1999. An Archaeological survey in Western Azarbaijan, Iran. In *the Iranian world, Essays on Iranian Art and Archaeology*, Presented to Ezat O. Negahban. A. Alizadeh, Y. Majidzadeh, S. M. Shahmirzadi(eds), Pp. 28-43, Iran University Press.

- بیگلری، فریدون و رضا غفاری، ۱۳۸۳، گزارش مقدماتی کشف صنایع پارینه سنگی میانی در نزدیکی مراغه، جنوب شرقی دریاچه اورمیه. مجموعه مقالات همایش بین المللی باستان شناسی ایران: حوزه شمال غرب (به کوشش دکتر مسعود آذرنوش)، ص ۱۹-۲۶ تهران، پژوهشکده باستان شناسی.

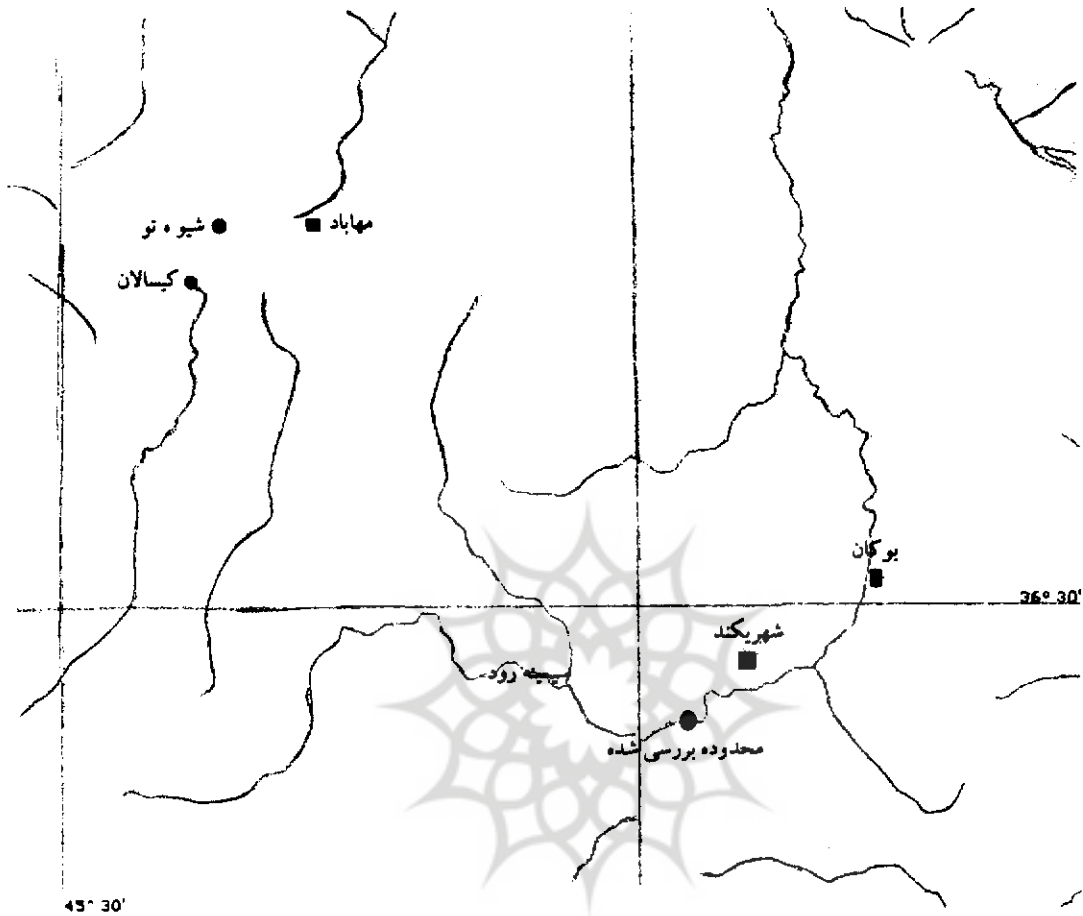
- حیدری، سامان و الهام قصیدیان، ۱۳۸۳. گزارش مقدماتی بررسی های باستان شناختی در قسمت های تراورتنی منطقه تخت سلیمان، بر اساس شواهد باستان شناختی در اواخر پلیستوسن. مجموعه مقالات همایش بین المللی باستان شناسی ایران: حوزه شمال غرب (به کوشش دکتر مسعود آذرنوش). ص ۲۷-۴۳ تهران، پژوهشکده باستان شناسی.

- روستایی، کورش و حسن رضوانی، ۱۳۸۱، گزارش مقدماتی گمانه زنی در غار کانی مکائیل کردستان، شهریور و مهر ۱۳۸۰، مجله باستان شناسی و تاریخ، سال شانزدهم، شماره دوم، بهار و تابستان، ص. ۵۸-۷۶.

- نادری، رحمت و مصطفی علیزاده، ۱۳۸۳، بررسی های چند پناهگاه صخره ای و غار در اطراف شهرستان مهاباد، همایش بین المللی باستان شناسی ایران: حوزه شمال غرب (کتاب خلاصه مقالات)، ص ۱۹۱-۱۹۲، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پژوهشکده باستان شناسی.

- Coon, C.S. 1951. Cave Exporations In Iran 1949, Museum Manographs, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia.

- Jacques Jaubert, Fereidoun Biglari, Jean-Guillaume Bordes, Laurent Bruxelles, Vincent Mourre, Sonia Shidrang, Rahmat Naderi and Simko Alipour, 2005, New Research on

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

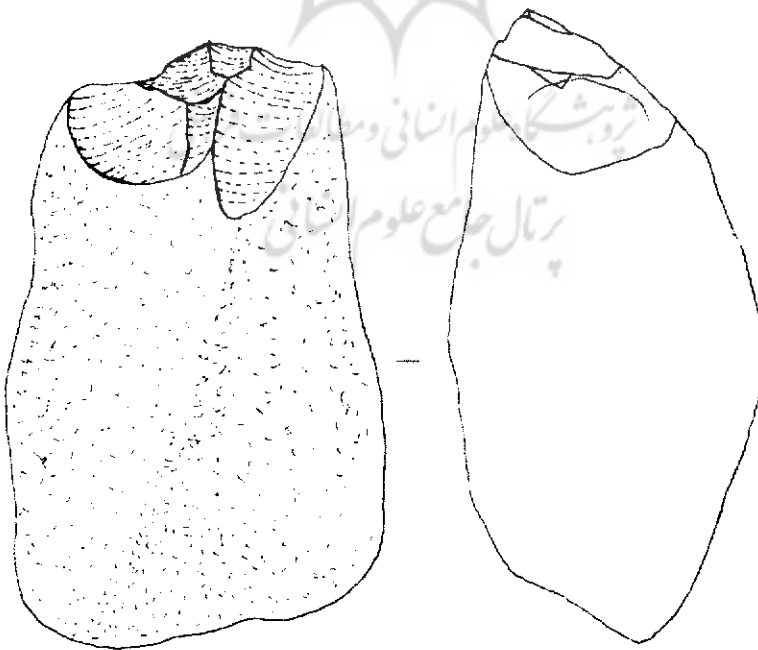
تصویر شماره یک: محدوده بررسی و محوطه‌های دیگر پارینه سنگی قدیم جنوب دریاچه اورمیه

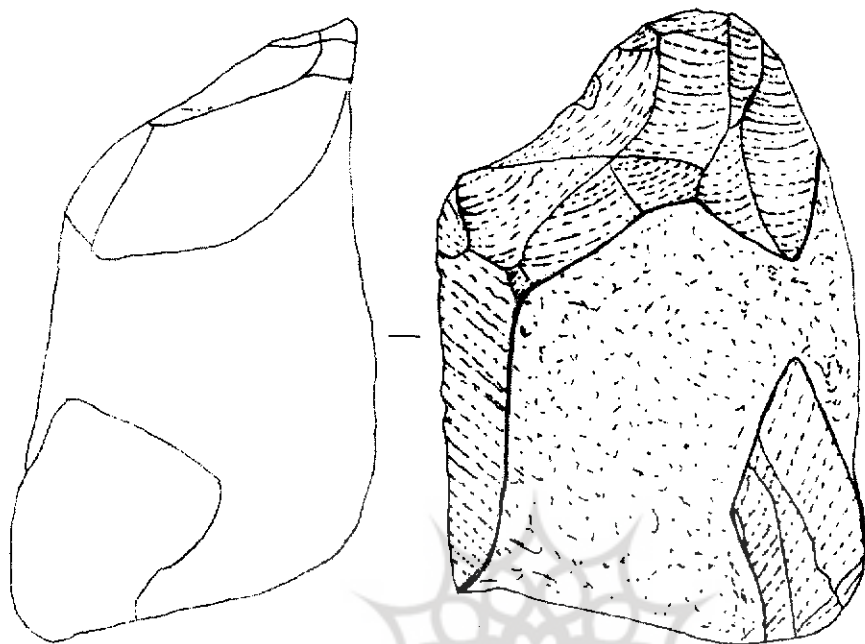
تصویر شماره دو: منطقه مورد بررسی و محل اصلی پراکنده‌گی قطعات

تصویر شماره سه: غار شهریکند

طرح شماره ۱

طرح شماره ۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی